

Про топонімізацію апелятивів - місцевих географічних термінів (на матеріалі болгарської мови)

Топонімічна система будь-якої мови являє собою конгломерат гетерохронних різноструктурних утворень, які можна класифікувати за різними критеріями.

Специфічну групу складають топоніми, утворені топонімічним переосмисленням, тобто трансформацією загальних іменників у власні імена без яких-небудь словотворчих змін у цих словах. В принципі кожен апелятив здатний до топонімізації, але в дійсності існують певні закони здебільше імпліцитного характеру селекції слів, здатних до топонімічного переосмислення. Найчастіше топонімізуються апеланти - місцеві географічні терміни.

Часто відапелятивні топоніми (особливо мікротопоніми) не сприймаються носіями мови як справжні власні імена. Мовна свідомість не розрізняє повністю власні імена та вихідні апелятиви. А.Бах зазначає, що і сьогодні селяни часто-густо не називають річки, струмки тощо, що протікають біля їх сіл, а користуються номенклатурними термінами: *das Wasser, der Bach, die Beeke* [9:22]. Тут знову виникає старе питання, що не загубило свого принципового значення: вважати такі формування власними іменами чи загальними іменами.

За думкою Ю.О.Карпенка, номенклатурні терміни можуть топонімізуватись на різних рівнях і в різних ситуаціях. Серед групи однорідних географічних об'єктів номенклатурним терміном називають найважливіший для місцевих жителів об'єкт, пор. українську назву річки *Млинівка* (апелятив *млинівка* означає потік, придатний для споруди млина), назву пасовища *Толока* (від апелятиву *толока* - пасовище, громадський вигін), назву хутора *Вигнанка* (окрема, «вигнана» частина селища); пор. болгарські назви: *Водоврикут* - назва заболоченої місцевості, від діал. *водоврик* - заболочена місцевість; *Изиришчето* - назва заболоченої улоговини, від діал. *изиришче* - болотиста місцевість [8:559]; *Авлята* - назва місцевості, де знаходяться городи від тур. *avli* огорожене місце, город; *Боаза* - назва крутого спуску з гори, від діал. *боаз* - важко прохідне місце; *Лаката* - назва луки, від діал. *лака* - лука біля річки [1:101, 117, 202].

Географічні терміни стають топонімами і в тому разі, коли в даній місцевості є лише один об'єкт даного типу.

Такі способи топонімізації, що становлять різновиди (за Ю.О.Карпенком) топонімічної синекдохи, доповнюються ще більш численними випадками топонімічної метонімії, коли назвою певного географічного об'єкта стає номенклатурна назва іншого, існуючого поряд об'єкта. Так, українське селище біля *багни* («болотиста місцевість») називається Багна; селище біля *плаю* («гірська стежка») називається *Плай* [3:41]; пор. болгарську назву луки *Трапът* від *трап* - неглибока улоговина; назву города *Урвата* від *урва* - схил, берег; *Габрака* - від *габрак* - місце, де ростуть граби [4:110, 222, 226]. З синхронної точки зору ці та інші аналогічні назви є справжніми топонімами [2:18].

Відомо, що власні імена відрізняються одне від одного своїм генезисом, розвитком, словотворчими особливостями, належністю до певної ономастичної категорії тощо. З чисто ономастичної точки зору власні імена відрізняються неоднаковим **ступенем онімізації (топонімізації)**. Якщо в топонімії можна говорити про різну ступінь топонімізації, в апелятивній лексиці можна казати про різні потенції до **топонімізації**. Серед місцевих географічних термінів виділяються родові та видові терміни [6:100]. Здається, що видові терміни, менш абстрактні, конкретніші за своєю семантикою, онімізуються частіше, ніж родові терміни. Особливо легко топонімізуються діалектизми, номенклатурні терміни, що мають місцеве, локальне значення. Варто уваги, що Ю.О.Карпенко для ілюстрації топонімічної синекдохи наводить приклади саме діалектних, вузькорегіональних (буковинських) слів. Також легко топонімізуються іншомовні слова, чим пояснюється значний шар слів-запозичень в топонімії будь-якої мови.

Болгарська топонімія багата на власні географічні імена іншомовного походження (перш за все турецького генезису), пор.: Адата < тур. *ada* *острів на річці*, Алана < тур. *aiap* *лука, гірська поляна*, Буруна < тур. *burun* *горб, бугор*, Гечита < тур. *gecit* *брід, прохід*, Катмата < тур. *ketma* *відлюдне гірське місце*, Кюмбетата < тур. *kumbe* *гостра камениста вершина* тощо [1:102, 104, 125, 139, 182, 201].

Таким чином, селекція слів, їх обособлення, виділення, первісна топонімізація відбувається на семантичному рівні. Досить часто обособлення відбувається і на морфологічному рівні: номенклатурні терміни, що топонімізуються, отримують плуральну форму, розширю-

ються за допомогою демінутивних суфіксів, маркуються спеціальними топоформантами, пор. укр. Гаївка, Кадубівці; рос. Дубки, Лески, Ключи, Выселки; польськ. Brody, Mosty.

Прості топоніми відокремлюються від корелюючих апелятивів за допомогою приєднання атрибутивних елементів і перетворюються в словосполучення або композити, пор. укр.: Долина > Зелена Долина; бол. Чешма > Бяла Чешма, Дервент > Лъгадински Дервент.

В артиклевих мовах функцію топонімічної маркованості виконує означений артикль. Артиклю властиві різноманітні функції, серед яких найважливішою є функція індивідуалізації. Вживаючись з топонімізованими апелятивами, артикль виконує своєрідну функцію. Самі топонімізовані апелятиви відрізняються своєю подвійністю: функціонально вони відносяться до ономастичного шару лексики, а структурно та генетично - до загальної лексики. Нерідко лише контекст (в широкому розумінні слова) допомагає визначити, чи є дане слово апелятивом чи онімом. Але інколи одного контексту замало для цієї мети, і тоді на допомогу приходять означений артикль.

Індивідуалізуюча функція артикля накладається на індивідуалізуючу функцію всього контексту, завдяки чому топонім сприймається як такий. При цьому у артикля відбувається своєрідне топонімічне зрушення: він починає сприйматись як топонімізуючий елемент. З артиклем відбувається, користуючись термінологією Ш.Баллі, функціональна транспозиція.

Функція первісної топонімізації, топонімічного виділення, обособлення слова у артикля є нестійкою, слабкою, такою, що коливається і неоднаково виявляється у різних випадках, бо вона пов'язана з багатьма факторами як загальномовного, структурного характеру, так і з специфічними факторами. В назвах, що утворені внаслідок топонімічної синекдохи, ця функція ослаблена і артикль сприймається не стільки як топонімізуючий, скільки як реліктовий, такий, що підкреслює близькість топоніма та вихідного апелятива. В назвах-топонімічних метоніміях топонімізуюча функція виявлена чіткіше. Проте можна говорити про неї як про спеціальну, цілком конкретну функцію артикля, що виникає на перших стадіях оформлення, обособлення від апелятивних топонімів.

Виникнувши внаслідок взаємодії індивідуалізуючого артикля з індивідуалізованим словом (топонімом) на основі широкого контексту, топонімізуюча функція артикля закріплюється завдяки аналогічним утворенням та виявляється вже в найменуваннях, що взяті окремо.

Звичайні апелятиви - це просто одиниці лексичного складу мови, що, взяті самі по собі, вживаються без артикля. Але топоніми (це особливо стосується мікротопонімів), вживаючись в членній формі, відразу виділяються, індивідуалізуються, відокремлюються від апелятивних безартиклевих корелятив. Дихотомічні протиставлення: безартиклевий апелятив і корелюючий артиклевий топонім надзвичайно численні в болгарських топонімічних словниках. При цьому пояснюється значення номенклатурного терміна й зазначається, який саме об'єкт одержує номінацію через топонімічне переосмислення терміна. Декілька типових прикладів: *брод* - неглибоке місце на річці; *Бродът* - фруктовий сад; *рътлина* - вузький схил височини; *Рътлината* - лука, лан; *средок* - вузький схил горба; *Средокът* - пасовище; пор. ще апелятиви та відповідні топоніми: *пряслп*, *Пряслпа*; *млака*, *Млаката*; *било*, *Билото*; *буца*, *Буцата*, тощо. Такі протиставлення в болгарській топонімії нараховуються багатьма сотнями. Треба зазначити при цьому, що якщо апелятив має одне лексичне значення, то один і той же топонім називає цілий ряд об'єктів, нерідко загальною кількістю більше десяти, пор., наприклад *дол* - невеличка річка, русло річки; та *Долът*, що називає 11 об'єктів: пасовище, ліс, поле, лука, фруктовий сад, тощо; *локва* - водоймище з застоєю водою, болото; та *Локвата* - топонім, що називає 16 об'єктів [4:127, 130, 168].

Таким чином, означений артикль можна розглядати як своєрідний **топонімічний актуалізатор**: вживання артикля (при відповідних додаткових обставинах) допомагає топонімічній актуалізації місцевих географічних термінів, сприяє їх первісному топонімічному виділенню. Характерно, що при розширенні топоніма за допомогою додаткових компонентів, що сприяють його відокремленню, артикль, як правило, опускається, пор. прості артиклеві топоніми та безартиклеві атрибутивні синтагми: *Азлака* - *Белее азлак*, *Минев азлак*; *Баура*, *Баурът* - *Бакойски баур*, *Генев баур*; *Бората* - *Табашка бара*.

Цікаві опозиції являють собою артиклеві утворення в топонімічній сфері в родопських діалектах болгарської мови. Родопські діалекти мають три види означених постпозитивних артиклів, на *-т*, *-с*, та на *-н*, пор. топоніми *Увехчекът*, *Гробат*, *Бардото*; *Далос*, *Гедикес*; *Букън*, *Дъбън*, *Изворан*. Мова використовує ці структурні особливості діалектів з топонімічною диференціюючою метою. Г.Христов зазначає, що артиклева форма, наприклад, топоніма *Чукарен* відокремлює даний об'єкт від

багатьох інших каменистих вершин {чукарї} та індивідуалізує цей об'єкт за його характерними особливостями та його місцеположенням. Якщо ж того, хто говорить, не цікавить місцеположення об'єкта, а підкреслюється лише його назва, тоді вживається інша артиклева форма, а саме *Чукарет* [7:62].

Як бачимо, означений артикль не лише широко вживається в деяких топонімічних класах болгарської мови (в нашому випадку - в мікротопонімії), але й виконує специфічну функцію первісної топонімізації, топонімічного маркування.

Зазначимо далі, якщо мікротопоніми можна класифікувати як первісні топонімічні утворення, то, наприклад, ойконіми являються здебільшого вторинними відтопонімічними (відантропонімічними) найменуваннями: вони утворились або від інших онімів, або від мікротопонімів і виступають як їх метонімічні кореляти. Будучи вторинною за своєю природою, ойконімія в цілому значно більше відособлена, ніж мікротопонімія, володіє багатим арсеналом топонімізуючих засобів і не має потреби в артиклі з його функцією первісної топонімізації. Більше того, артикль, властивий головним чином апелятивній лексиці, поступово стає гальмом для подальшого відокремлення онімів і тому він з часом виходить з ужитку перед значною частиною власних імен, пор. безартиклеві відапелятивні назви населених пунктів: *Блато, Могила, Поляна, Пролаз, Пропастта* інші [5:35,172,199,204].

Часто дослідники-нетопонімісти, аналізуючи вживання артикля з топонімами, обмежують аналіз топонімії лише однією її частиною (найчастіше ойконімією), залишаючи поза увагою широкий спектр різноманітних топонімічних утворень. Отримані результати поширюють на всю топонімічну (і навіть на всю ономастичну) сферу лексики. Екстраполяція закономірностей, властивих одному топонімічному класу, на всю ономастику, що складається з великої кількості класів та груп, які відрізняються своїми особливостями, неправомірна. Вживання артикля з різними ономастичними групами обумовлюється різними причинами, що часто властиві лише даному топонімічному класу.

В цій статті ми показали специфіку вживання означеного артикля в сфері мікротопонімії як засіб первісної топонімізації апелятивів. Аналіз вживання артикля з іншими групами онімів - завдання наступних досліджень.

1. Заимов Й. Местните имена в Пирдопско.-София, 1959.
2. Карпенко Ю.А.Свойства и источники микротопонимии // Микротопонимия. - М., 1967.
3. Карпенко Ю.А. Топонимы и географические термины (вопросы взаимосвязи)// Местные географические термины. - М., 1970.
4. Ковачев Н.П. Топонимията на Троянско. - София, 1969.
5. Коледаров П., Минчев Н. Промените в имената и статута на селищата в България 1878-1972. - София, 1973.
6. Мурзасв Э.М. Очерки топонимики. - М., 1974.
7. Христов Г. Местните имена в Маданско. -София, 1964.
8. Шклифов Б. Местните имена в с. Езерец, Костурско // Български език. - 1972. - Кн.6.
9. Bach A. Germanische Historische Studien. - Bonn,1964.